

TARİHÎ BAKIMDAN TÜRKÇE KELİMELERİN ŞEKİL YAPISI

A. M. ŞÇERBAK

1. Bilindiği gibi, Türkçe son ekli bir eklemeli dildir. Türkçede ön ekler yoktur. Kelime şekil yapısına dikkat edilince onun son derecede tertipli ve açık olduğu göze çarpar. Başında kök, kökten sonra yapım ve çekim ekleri bulunur. Morfolojik unsurlar birbirinin arkasından gelerek uzun bir sıra kurar.

Şimdi eklemeli tipteki şekillerin asıl özelliklerini hatırlatmalıyım.

Kelime şekillerinin bir özelliği her unsurunun tek bir fonksiyona sahip olmasıdır. Gramer fonksiyonu unutulmuş veya değişmiş olurken onu ifade eden başka bir unsur kelimeye katılır. Örnekler: Gag. *annı* "alın" — *annısı* "alnı", *kutusu* "kutu" — *kutususu* "kutusu"; Hak. *ahsı* "ağız" — *ahsısı* "ağzı", *sırtı* "sırt" — *sırtısı* "sırtı", *İstî* "iç, içeri" — *İstîsi* "içi"; Şor. *kardı* "karın" — *kardısı* "karnı", *purdu* "burun" — *purdusu* "burnu", *moydu* "boyun" — *moydusu* "boynu"; Tat. *bunısı* "bu", *anısı* "o"; Tuv. *bisterler* "biz", *silerler* "siz", *olarlar* "onlar"¹; Yak. *munnu* "burun" — *munnuta* "burnu", *sannı* "omuz" — *sannuta* "omuzu".

Eklemeli dillerin diğer özelliğine gelince, kelime şekil unsurlarının ayrı ayrı olarak kullanılmasıdır. Kök çeşitli şekillere girdiğinde ses değişimleri, bilhassa Sibiryadaki Türk dillerinde, nadir bir şey değildir. Buna rağmen ekler gerek kökten gerekse birbirinden kolaylıkla ayırt edilebilir: Tuv. *kestin* - (*kes* - *tin* = < *kes* - *il* - *in*

¹ F. G. İshakov, A. A. Palmbah, *Grammatika tuvinskogo yazıka, Fonetika i morfologiya*, Moskova, 1961, s. 216.

=) "kesilmek", *uttup* (*utt - up + unut - up*) "unutup"; Tof. *boksu* (*boks - u < boğuz - u*) "boğazı"; Dolg. *ağabar* (*ağa - b - ar < ağa - b - gar < ağa - m - gar*) "babama"; Yak. *akka* (*ak - ka < at - ka*) "ata", *bassar* (*bas - s - ar < bar - ı - ar*) "gidişer, barışar". Bazan eklemeli şekiller, ses değişimleri veya hece düşmesi sonucunda çekimli (*flexionnel*) dillerdeki şekillere benzeyen olurlar. Meselâ: Türkiye Türk. *alırsın* (*< alır - sen*) ve *alırsan* (*< alır - alır - sa - sen*), *ben* ve *bana* (*< banğaru = ben - ğaru*); Yak. *bu* "bu", *mlanı* "bunu", *mantan* "bundan"; Çuv. ebe "ben", *mana* "bana". Ancak bu gibi örnekler azdır.

Üçüncü özelliği ise, eklerin belli bir sıraya göre dizilmesinden ibarettir. Başka türlü söylenecek olursa, her ek kendine mensup bir yerde bulunur. Kökten gövde türeten yapım ekleri doğrudan doğruya köke getirilir, gövdeye gramer anlamlarını veren çekim ekleri ise yapım eklerini takip ederler. Önce çokluk eki, ondan sonra iyelik eklerinden biri, en sonunda hal eki gelmektedir: *evlerimde* (*ev - ler - im - de*). Bu eklerin her biri düşürülebilir, ama yerinin değiştirilmesi mümkün değildir, bir unsur başka bir unsurun yerini tutamaz. Meselâ, Türkiye Türkçesinde *evlerim*, *evlerimde*, *evler*, *evlerde*, *evim*, *evimde*, *evde* gibi kelime şekilleri normaldir, *evdeler*, *evimdeler*, *evimlerde*, *evdemler* ise olamaz. Buna benzer şekiller yalnız istisna halinde kullanılır; krş. Türkiye Türk. *gündelik* (*gün - de - lik*), *ondalık* (*on - da - lık*)² *teyzemlerde*; Kırım Tat. *babamlarğa*, Türkiye Türk. *babamgillere*; Özb. *apamlar* "ablam" (saygı ifadesi). Eklerin anormal sırayla gelmesi zarflarda görülür, çünkü zarflar içine giren çekim ekleri gramer fonksiyonunu kaybeder ve zarfların ayrılmaz bir kısmını teşkil ederek köklere karışmış durumda bulunur. Birkaç örnek getireyim: Karaç. Balk. *tamblağa* (*tang - bla - ğa*) "ertesini gün", Eski Özb. *andalar* (*an - da - lar*), "orada"; Kirg. *kışındası* (*kış - ı - n - da - sı*) "kışın"; Türkiye Türk. *ertesini* (*er - te - si, içerisinde* (*i ç - eri - si - n - de*).

Önce dediğim gibi, Türkçe son ekli bir eklemeli dildir. Şimdi de Türkçede bundan başka morfolojik tiplerin izleri muhafaza edilir mi denilen bir soru karşımıza çıkıyor. Sovyetler Birliği'nde çalışan türkologların bazıları bu soruya müspet bir cevap verirler.

A. A. Nagayev'a göre, Eski Türkçede kelime yapmada sesler değişmesi büyük bir rol oynamıştı. Sesler değişmesinin nedeni anlam değişmesiydi: evvel anlam, sonra sesler değişmiş bulundu. Zamanla bu usulün verimliliği, Nagayev kaydettiği gibi, azalmış ve bugün onun mevcut olduğu yalnız araştırma yolu ile saptanır. Örnekler 1. Tuv. *daş* "daş" — *diş* "diş" — *doş* "buz" — *deş* "deşmek"; 2. Az. *od* "od" — *öd* "öd" — *üt* "ütmek"; 3. Özb. *buz* "bozmak" — *bur*

² M. Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Sofya 1967, s. 147.

"burmak"; 4. Özb. *suz-* "tos vurmak" — *sur-* "başka yere koymak"; 5. Az. *yaz-* "yazmak" — *yar-* "yarmak"; 6. Kirg. *çak-* "kemirmek" — *cāk* "çene" vb.³

A. A. Nagayev'den farklı olarak, B. Veysov fonetik varyantların başta, semantik ayrılıkların ise daha sonra ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Başka bir deyimle, önce fonetik varyantlar aralarında anlam bakımından fark yokmuş. Ancak tarihî gelişme neticesinde her fonetik varyant kendine mahsus bir anlam kazanmıştır. Örnekler Türkmenceden alınmaktadır: *kün* "gün" — *tün* "gece", *kişi* "erkek" — *tişi* "kadın", *duşak* "köstek" — *guşak* "kuşak", *zenzele* "gürültü" — *cencel* "kavga", "iskandal"⁴.

Bahis konusu olan meseleye değinen V. N. Tadikin de Eski Türkçede kelimeleri birbirlerinden ayırdetmek üzere ses değişmelerinin kullanıldığı görüşünü savunmaktadır. O, Altay ("Oyrot") dilinden aşağıdaki örnekler getirir: *iç* "iç" — *aç* "aç" — *öç* "nefes borusu" — *kös* "köz" — *kör* "görmek", *bas-* "basmak" — *bar-* "barmak", *kel-* "gelmek" — *ket-* "gitmek", *al-* "almak" — *at-* "atmak", *sal* "salmak" — *sat-* "satmak", *kaç-* "kaçmak" — *köç-* "göçmek" — *keç-* "geçmek"⁵.

Naçayev'in örneklerinden anlaşılacağı gibi, onların hiç biri kabul edilemez. Eski Türkçede çekimli (*flexionnel*) morfolojik tipin olamadığına eminiz; çünkü onun mevcudluğunu gösteren deliller yoktur. Karşılaştırılan kelimelerin bazıları birbirlerine benzer, ama bu benzerliğin tesadüfî olduğu göze çarpar. Ne de olsa Türk dillerinde çeşitli nedenlerle meydana gelen birçok varyantlar başka başka anlamları bildirebilir: Tat. *açı* "ekşi" — *äçï* "acı" — *ana* "anne" — *änï* "anne" (büyük hürmetle), *ata* "baba" — *ätï* "baba" (büyük hürmetle); Karaç. Balk. *kiyiz* "keçe" — *küyüz* "kilim". Fakat bu varyantlar ünlüler uyumu ile bağlıdır. Anlamlarına gelince her yeni anlam ilk anlamın nüansıdır. Onların gramer kategorileriyle hiç bir münasebeti yoktur.

2. Öyleyse, Türke eklemeli bir dil olarak başka morfolojik tiplerin izlerini taşımaz diyebiliriz. Bununla Türkçenin başlangıçtan beri eklemeli bir dil olduğunu iddia etmek istemiyorum. Başka diller gibi, Türkçe çeşitli gelişme devreleri geçirmiş ve çok değişmiş bir halde gözümüz önüne gelmektedir. Şunu da belirtmek gerek ki eklemeli morfolojinin nasıl vücuda geldiğini gösteren veriler çoktur. Başka bir soru ortaya çıkar: eklemeli morfolojinin vücuda geldiğinden önce ne olmuş? Bence, bu sorunun cevabında zorluk olmayacaktır. Eklemeli morfolojinin olmadığı zaman

³ A. A. Nagayev, *Çeredovaniye zvukov kak sredstvo slovoobrazovaniya*, Avtoreferat kand. diss., Samarkand, s. 12 vbb.

⁴ B. Veysov, *Çeredonaviye zvukov — odin iz vidov slovoobrazovaniya*, Avtoreferat kand. diss., Aşhabad, 1974, s. 9-24.

⁵ V. N. Tadikin, "Ob odnom iz drevneyşih sposobov slovoobrazovaniya v altayskom yazıke", *Problemu altaistiki i mongolovedeniya*, 2, seriya lingvistiki, Moskova, 1975, s. 280-286.

Türkçede sözdizimi büyük bir önem taşıyordu. Gelişmeye başlayan morfoloji sisteminin temelini kelime birleşmeleri teşkil etmiş, onlar da kelime şekil yapısının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Birleşmelere dahil olan kelimelerin biri müstakil olarak, öbürü yardımcı bir unsur gibi kullanılırdı.

Türkçe morfolojinin bir kısmı nisbeten genç olduğundan dolayı birçok kelime şekillerinin menşei bellidir. Bunu hesaba alan H. Hirt Türkçe malzemelerinin Hint-Avrupa dillerindeki şekillerin izahını etmek için çok önemli olduğuna işaret etmiştir⁶.

Gerçekten, Türkçe kelime şekillerinin ortaya çıkması genel dilbilimi bakımından ciddi bir dikkate değer. Bir yandan, devamlı gelişme sonucunda kelimenin mürekkepleşmesi yer almaktadır, meselâ Osm. *sı-* "benzemek"⁷; Karaç. Balk. *sın* "suret, kılık", *sınlı* "çelimli", *sınlılık* "çelimplilik", *sınsız* "silik bir adam", *sınsızlık* "çelimsizlik"; Kirg. *siyak* "yüz; kılık", *siyaktü* "benzer", *siyaktaş* "benzer", *siyaktaşık* "benzerlik" (*sı-* —fiil, *siyak* — isim, *siyaktaş* — sıfat, *siyaktaşık* — isim). Diğer yandan, bu fiil gövdesi çeşitli şekillere girerek morfolojik unsurlar haline gelir: *-sığ* ~ *-sig*, *-sımal*, *-sımak*, *-sıman* ~ *-sıban* ~ *-zıban*, *-sımar* ~ *-zımar*, *siyaktü*. Örnekler: Eski Türk. *arslansığ* (*arслан-sı-ğ*) "aslan gibi", *begsig* (*beg-si-g*) "Bey gibi"; Tuv. *dussuğ* (*dus-su-ğ*) "tuzluca", *daşsığ* (*daş-sı-ğ*) "daş gibi, daşa benzer". *kızıziğ* (*kızı-zi-g*) "insanî"; Türkiye Türk. *çocuksu* (*çocuk-su*) "çocukça, çocuğa benzer"; Alt. *aksımak* (*ak-sı-mak*), Karaç.-Balk. *aksıman* (*ak-sı-man*), Şor. *aksıban* (*ak-sı-ban*) "akça"; Özb. *odamsimon* (*odam-simon*) "insana benzer"; Tuv. *ıraksımar* (*ırak-sı-mar*) "uzakça"; Uyg. *börisimal* (*böri-si-mal*) "kurda benzer"; Kirg. *uşul siyaktü* "şu gibi".

Gramer görevini kazanan kelimeler önce yardımcı isim ve fiiller gibi kullanılır, sonra bu halde kalır veya gittikçe ek haline gelirdi. Meselâ Tuv. *xülümzürey ārak*, Türkiye Türk. *gülümseyerek* (Özb. *kulimsi-* "gülümsemek", Tuv. *āarak* "azıcık").

Yardımcı kelimelerin ekler haline geldiğinde her cins değişikliklere uğraması tabii bir şeydir. İki-üç heceli kelimeler tek heceli veya tek konsonanttan ibaret olan morfolojik unsurların şeklini almaktadır. Böylece, ekin fonksiyonu konkrelikten çekilerek soyut olurken, onun müstakil kelime ile ilgisi yavaş yavaş kaybolur; krş. Eski Özb. *on çaklı(ğ)* ~ *on çağlı(ğ)*, Özb. *onça* Tuv. *on şā* "onca", Osm. *beş mingçä*

⁶ H. Hirt, "Über den Ursprung der Verbalflexion in Indogermanischen", *Indogermanische Forschungen*, Strassburg, 1904/1905, XVII, s. 38, 40, 41, 84.

⁷ W. Radloff, "Über alttürkische Dialekte, I, Die seldschukischen Verse im Rebâb=Nameh", *Mélanges Asiatiques*, 1890, X, 1, s. 2380, 55.

çaklığ "beş bine kadar"; Eski Özb. *urta çağlığ*, Özb. *urtaça* "ortanca"; Şor., Tuv. *ak ārak*, Hak. *ak arax*, Uyg. *akırak*, Alt. *ağarık*, Kirg. *ağırāk*, Tat. *akrak* "akça".

Genellikle, ortaya çıkan yeni morfolojik unsurların değişiklikleri belli bir kurala uygun olmaz. Bazan aynı müstakil kelimeye giden son çekim edatları ve çekim ekleri türlü türlü olarak birbirlerine hiç benzemez. Bir örnek getireyim: Eski Özb. *birlän ~ birlä ~ bilän ~ bilä ~ ilän ~ ilä*, Alt. *bıla ~ la*, Başk. *mñän ~ män ~ man*, Kaz. *pñan ~ mñan ~ man*, Hak. *binang ~ pınang ~ minang ~ bang ~ mang ~ nang ~ bla ~ pla ~ la* "ile". Bunların en eskisi *birlän* varyantı olarak gerektir. *Birlän* varyantının *birlä*- "birlemek" fiili ile ilgili olduğu tahmin edilir.

Demek ki morfolojik unsurlar müstakil kelimelere, kelime şekil yapısı ise kelimeler birleşmesine gider. Fakat kelime şekillerinin kelimeler birleşmelerine uygunluğu tam değildir; çünkü şekil yapısında görülen bazı değişimler normal yollardan değil, analoji veya değiştirme (*substitution*) yolu ile yerine getirilir; meselâ Türkiye Türkçesindeki "*alırsınız*" şeklinin doğruca "*alır sız*" kelimeler birleşmesine gittiğini tesbit eden fikir yanlıştır. "*Alırsınız*" şekli "*alrsın*" şekline benzetme neticesinde ortaya çıkmış bulunur. Diğer örnek: Kum. *akşumal* (*ak-şumal*) "akça". Burada *-sımal* ekinin kendisine sesçe ve manaca benzer bir arapça kelime ile karışımı sanırım.

Morfolojik unsurların ortaya çıkmasının bir daha özelliği var. Bazı ekler kelimeler birleşmelerine değil eklerin birleşmelerine giderler: Özb. *Samarkand'gaca* (*Samarkand'-ga-ca* < *Samarkand'ga çağlığ*) "Samarkand'a değin", *yolgaça* (*yol-ga-ça* < *yolga çağlığ*) "yola değin".

Elimizdeki malzemeyi hesaba alarak Türkçede morfolojik unsurların esasen üç tipteki kelime birleşmelerinden gelişmesini tahmin edebiliriz. Bunlardan biri ismin isimle, öbürü ismin fiille, üçüncüsü fiilin fiille birleşmeleridir. Bir isim veya bir fiil başka bir isme katılırken, önce son çekim edatı haline, sonraları çekim eki haline gelir. Üçüncü tip ise, bir fiilin başka bir fiille birleşerek önce yardımcı fiil vazifesinde, sonraları morfolojik unsur gibi kullanışıdır.

Her çeşit kelime şeklinin kaynağı eninde sonunda kelime birleşmesidir diye bir meseleye daha dikkat göstermeliyiz. Değişik kelime şekillerinin eskilik derecesi bir değildir. Bu hususta kelime şekilleri yapısına giren ekler birkaç grup teşkil ederler.

Bunlardan biri en eski devrede ortaya çıkan isim-fiiller eklerini içermektedir: *-ar, -mak, -ıs, -gu, -duk, -a, -ıp, -mıs, -inc, -ıg* (*barar, barmak, barıs, bargu, bara, barıp, barmıs, barınc, barıg*) vbb. Onların fiil çekimleri, ilk ortaç ve ulaç şekillerinin temeli olduğunu gözönüne alınca kelime morfolojisi için büyük bir

önemliğini belirtmeliyiz⁸. İkinci grup gramer değerine sahip olan çokluk, iyelik ve hal eklerinden ibarettir. Fiil çatısı ekleri de bu guruptadır. Üçüncü grup Türkçe morfolojinin yepyeni kısmı olarak yakınlarda teşekkül eden isim ve fiil eklerini içerisine almaktadır.

Birinci ve ikinci guruptaki morfolojik unsurlar Ana Türkçe devrine ait oldukları için onların varyantları değişik Türk dillerinde görülür. Ama onlardan hiçbirinin etimolojisi üzerine haberimiz yoktur. Ne var ki zamanla bazı ekler aydınlatılmış olabilir. Meselâ, şimdiye kadar fiil çatılarının gelişmesine değinen soruya belli bir cevap verilmemiştir. Halbuki Türkçe üzerinde yapılmakta olan araştırmalara dayanarak bazı tahminlerde bulunabiliriz. Fiil çatıları hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ben W. Bang'ın görüşünü tercih ediyorum. Çoğu etimolojilerinin kabul edilmediğine rağmen çıkış pozisyonu haklı görünüyor. Zannettiğine göre fiil çatılarının temelinde fiil birleşmeleri bulunur. Yeri gelmişken W. Bang tarafından işteş fiilini türeten ve ortaklık anlamını ifade eden -ş eki ile eş-fiili arasında bir ilişki kurulduğuna işaret etmek mümkündür⁹. Eş-fiili eş ismiyle ilgili olarak "birlikte iş görmek" anlamına sahip olmalıydı. Biliyoruz ki şimdiki Türk dillerinde isim ve fiil şekilleri gibi kullanılan gövdeler vardır. Meselâ Türkiye Türk. *an* ve *an-* "anmak"; Alt. *kat* "kat" ve *kat-* "katlamak", *kok* "kül" ve *kok-* "kömürleşmek", *bük* "menderes" ve *bük-* "bükme", *toy* "ziyafet" ve *toy-* "doymak"; Türkm. *san* "sayı" ve *san-* "saymak". Eski Türkçede veya daha doğrusu Ana Türkçede şekil bakımından birbirinin aynı olan isim ve fiil gövdeleri daha çoktu. Her gövdenin gerek isim gerekse fiil gövdesi halinde kullanıldığını farzetmek mümkündür. Büyük bir ihtimalle fiil çatısı olan *yazış-* şekli *yazı eş-* fiiller birleşmesine gider ("yazmakta ortaklaşmak" anlamında). Krş. Türkiye Türk. *alı koy-*, *gidi ver-*, *söyliye ver-*, *gidiyor-*, *alışa gel-*.

Üçüncü guruba giren eklerin bazıları bir-iki dilde kullanılır. Meselâ Türkiye Türkçesinde *devletçe* tipideki kelime şekilleri bunlardandır. Devletçe şekli "devlet tarafından" anlamını taşır, fakat belli bir son çekim edatı fonksiyonunda geçen eki nereden meydana geldiği hatırıma gelmiyor. Şimdi Hakasçada bulunan *-sa~-za* ve Tuvacadaki *-tiva~-tuva* eklerini gözden geçirelim; krş. Hak. *kölze* "göl tarafına", *ağassa* "ağaç tarafına", Tuv. *dağdıva* "dağ tarafına". Getirdiğim eklerin yardımcı isim ve fiillerden gelişmesini gösteren mutavassıt şekiller vardır; krş. Alt. *üg za*, Hak. *ibzer*, Şor. *em sara* "ev tarafına", Alt. *köl za*, Hak. *kölzer*, Şor. *köl sara* "göl

⁸ Türkçe'de isim-fiil sisteminin önemliğini gösteren mahsus bir inceleme vardır: bk. K. Eraslan, *Eski Türkçe'de isim-fiiller*, İstanbul 1980.

⁹ W. Bang, "Studien zur vergleichenden Grammatik der Türksprachen", 2, SPAW, phil.=hist. Klasse, 1916, XXXVII, s. 925.

tarafına"; Eski Türk. *Arslan taba* "Arslan tarafına" (Eski Türk. *tap-*, Tuv. *tı'p-* "bulmak"; Tuv. *tıva* — ulaç şeklidir).

Türkçe morfolojinin yepyeni kısmına dahil olan şekillerden yardımcı isim ve fiiller vasıtasıyla türemiş şekiller büyük bir yer almaktadır. Örnekler:

yat- ~ *çat-* ~ *cat-* (*tur-*) "yatmak"

Hak. *alıp çadır* ~ *alıpça* ~ *al çadır* ~ *alça*, Çulım. *alıp çadı*, Kirg. *ala catır*, Tof. *alı çı'tiri*, Özb. *olayıptı* ~ *olayıptı* (< *ola yatıp turur*), Uyg. *alivatıdu* (< *alıp yata turur*) "alıyor"

yor- ~ *çor* ~ *cor-* ... "yürümek"

Az. *alır*, Gağ. *aler*, Halaç. *alyor*, Türkm. *alyar* (< *alı yorur*), Şor. *ala çor* (< *ala çörer*) "alıyor".

tur- ~ *dur-*... "durmak"

Eski Özb. *ala turur*, Özb. *oladı*, Hak. *aladır*, Alt., Kirg. *alat*, Tuv. *ap tur* (< *alıp turur*) "alıyor".

oltur- ~ *otur-* ~ *olur-* "oturmak".

Çulım. *abil* (< *ap olur* < *alıp olur*)¹⁰, *alıp odur* (< *alıp odurur*) "alıyor".

3. Söylediklerimizi toparlıyacak olursak Türkçe kelime şekil yapısının oluşturulmasında anlaşılabilir noktalar yok diyebiliriz. Kelime şekli gelişmesinin başlıca temayülleri ve morfolojik unsurların ortaya çıkmasının yolları açık gibi olur. Bazan bile öyle geliyor ki çoğu eklerin aslı kolaylıkla bulunur. Fakat bu yanlış bir fikirdir. Eklerin aslını tesbit etmek işi araştırmaların mahsus bir amacı olamaz: eldeki malzeme sınırlı ve yetersiz kalmaktadır. Sesçe birbirine benzeyen ama aslen ayrı ayrı olan eklerin çokluğundan etimolojik incelemeler morfoloji alanında son derecede çetin ve verimsizdir. Örnekler: Eski Özb. *buysun* < *boyunsun-* (*boyun sun-* "boyun eğmek" (krş. Eski Özb., Türkiye Türk. *buyur-* "emretmek")); Hak. *harahsın-* (*harah sun-*) "göz atmak"; Alt. *küçsin* (? *küç sa-n-*) "güç, çetin bulmak"; Tuv. *ekkizin-* (? *ekki sa-n-*) "(bir şey) iyi saymak"; Eski Türk. Alt. *uluksın-* (? *ulug sa-n-*), Dolg. *ulumsuy-* (? *ulu-m-su-y-*), *uluğsın-* Kirg. *uluksu-*, *uluksun-* (? *uluk-sa-n-*) "kendini mühim saymak", "kibirli olmak"; Tuv. *ıraksın-* (? *ırak-sa-n-*), Türkiye Türk. *uzaksa-* (*uzak sa-*) "(bir şeyin) uzak bulunduğunu saymak"; Eski Türk. *uluğsa-* "(büyük bir şey) istemek"; Eski Türk. *barığsa-*, Tuv. *barıksa-* "barmak arzusunda olmak"; Alt. *suz-* (*susa-*), Türkiye Türk. *susa-* (*su-sa-*) "su

¹⁰ R. M. Biryukoviç, *Morfologiya çulımskogo yazıka, II*, Saratov, 1981, s. 51.

istemek"; Tof. *begzi-* (*beg-si-*) "müdüre benzemek", *eşsin-* (? *eş-sa-n-*) "(bir kimseyi) dost saymak".

Bu örneklere dikkatle bakınca aslı başka başka olan üç-dört morfolojik unsur ayırabiliriz: *-sa < sa-* "sanmak, düşünmek", "tasarlamak"; *-sı < sı-* "benzemek"; *-su < su-* "(bir şey) uzatmak, sunmak"; *-sa < sa-* "istemek". Fakat bunların arasındaki sınır açık değildir.

Malûmdur ki müstakil kelimelerin morfolojik unsurlar haline geldiği münasebetiyle kelimeler bünyesi ve sesleri değişmelere uğraşır.

Söylediğime birkaç söz daha ilave etmeliyim. Bazan çeşitli kelime şekillerinin karışımı görülür: (son çekim edatları) Özb. *şekilli*, Kirg. *şekildü* (Arap. *şekil*) ve Kaz. *sikildi*, K. -Kalp. *sikilli*; (ekler) Az. *karamtır*, *karamtıl*, Ozb. *koramtır*, Alt. *karamtu*, Eski Mogol. *karabtur* "karamsı, karaca", Orta Mogol. *numun metu* "yaya benzer".

Benzeşme (*analoji*) ve değiştirmeyi de unutmamalıyız. Bence, Türkiye Türkçesindeki *dokurcun* "dokuztaş" (bir oyunun ismi) *gurbalcın* "üç köşeli", *dörbelcın* "dört köşeli", *tabulcun* (beşköşeli) gibi Moğol kelimelerin etkisi altında meydana gelmiştir.

Bir defa daha tekrar ederek birçok Türkçe eklerinin çözülmez kaldığını kaydetmemiz gerekiyor. Ne var ki elimizdeki bazı sağlam etimolojiler vasıtasıyla Türkçe şekil yapısı ve morfoloji gelişmesinin asıl temayülleri nispeten kolayca açıklanabilir.